

МЕТАФОРА І МЕТОНІМІЯ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ КАТУЛЛА

Борбенчук І. М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджено сучасні підходи до вивчення метафори і метонімії, які з погляду психологічних та когнітивних аспектів є не суто мовними явищами, стилістичними фігурами чи образними засобами, а феноменом мислення й культури. Зауважено, що метафоричні висловлювання закладені в понятійній системі людини, а метонімічні перенесення тісно пов'язані з її мисленням і повсякденним досвідом.

На матеріалі оригінальних текстів римського поета Катуллі визначено лінгвостилістичні та лінгвопоетичні особливості функціонування метафори і метонімії. Зокрема, з'ясовано, що появу індивідуально-авторських метафор у творах Катуллі можна пояснити метафоричним сприйняттям навколишнього середовища, прагненням поета творити «учену поезію», спрямовану на відображення суб'єктивних відчуттів та утаємничених знань. Метафоричні образи передають почуття кохання й душевні поривання автора, змальовують невідворотність долі та смерті як невід'ємний компонент людського життя. Картини природи й людські справи завдяки авторським метафорам набувають певної неповторності та феєричності.

Свою чергою, метонімічне перенесення оперте на ознаку, яку детермінують постійні асоціації та емоційні відчуття Катуллі. За внутрішнім лексичним зв'язком метонімію класифіковано та охарактеризовано кожен її вид. Виявлено, що велика кількість метонімічних перенесень у поезіях пов'язана з функціонуванням топонімів, антропонімів, міфонімів. Помічено, що використання метонімії дає змогу уникнути повторів у поезії, узагальнити ситуацію, заощадити мовні засоби. Крім того, вона передає ставлення Катуллі до своїх літературних однодумців й ворогів, опоетизовує буденні речі та предмети.

Підсумовано, що наявність метафори й метонімії додає поезії Катуллі високої художньої цінності та засвідчує специфіку ідіостилю поета.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, метафора, метонімія, поетичний текст, ідіостиль.

Borbenchuk I. M. Metaphor and metonymy in Catullus' poetic works. The article deals with modern approaches to the study of metaphor and metonymy, which are not purely linguistic phenomena, stylistic or figurative means, but the phenomenon of thinking and culture from the point of view of psychological and cognitive aspects.

Metaphorical statements are laid down in the concept system of a human and metonymic transitions are closely related to his thinking and everyday experience.

On the material of the original texts of the Roman poet Catullus, linguostylistic and linguopoetic features of the metaphor and metonymy functioning were determined.

The emergence of individual-authored metaphors in the Catullus works can be explained by the metaphorical perception of the environment, the desire of the poet to create a «scholar's poetry», aimed at reflecting subjective feelings and mysterious knowledge. Metaphorical images convey the feelings of love and emotional impulses of the author; depict the inevitability of fate and death as an integral part of human life. Thanks to author's metaphors, images of nature and human affairs acquire certain uniqueness and enchantment.

The metonymic transition is based on the sign which is determined by the constant associations and feelings of Catullus. A large number of metonymic transitions in poetry are associated with toponyms, anthroponyms and myths. Each type was classified and individually characterized, according to the internal lexical connection of metonymy. The use of metonymy makes it possible to avoid repetitions in poetry, to generalize the situation, to save language means. It conveys Catullus' attitude to his literary counterparts and enemies, poeticize routine and objects. The presence of metaphor and metonymy adds high literary value to Catullus' poetry and proves the specificity of the individual poet's style.

Key words: cognitive linguistics, metaphor, metonymy, poetic text, individual style.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сьогодні у філологічній науці проводяться численні дослідження, спрямовані на характеристику самобутнього таланту авторів, особливостей їх індивідуального стилю. Вивчення творчості римського поета Катуллі (87–54 рр. до н. е.), розпочаті у XVI ст. (А. Мурет, І. Скалігер), були різноаспектно продовжені у XIX–XX ст. німецькими (Р. Вестфаль, Л. Швабе), французькими (Е. Нажжот), російськими (Т. Пшеніна, І. Шталь) та американськи-

ми (А. Вудмен, М. Скіннер) ученими. На сучасному етапі розвитку класичної філології комплексний аналіз образної системи Катуллі є необхідним для встановлення цілісної картини ідіостилю античного лірика. Актуальність дослідження визначається тим, що лінгвістичне вивчення таких поетичних тропів, як метафора і метонімія, дає можливість з'ясувати загальну образність художніх текстів, а змалювання ідіостилю Катуллі допомагає охарактеризувати й теоретично осмислити творчість поета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Індивідуальний стиль як об'єкт лінгвостилістики розвивається в аспекті переосмислення усталених типів семантичних зв'язків слова в художньому тексті й характеризується наявністю певної системи виразних, маркованих засобів мови [2, 67]. Сучасні дослідники (С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, Н. Сологуб та ін.) вивчають творчість митця з погляду інноваційних процесів у словотворенні, а його ідіостиль – як відображення ментальності нації. У наукових розвідках, присвячених проблемі метафори й метонімії, підкреслено їх важливу роль у побудові мовної картини світу (М. Блек, Д. Девідсон, Е. Кассіпер).

Метафора як основа художньої образності неодноразово була об'єктом дослідження таких зарубіжних і вітчизняних лінгвістів, як А. Вежбицька, І. Голубовська, А. Грабова, О. Снитко, Дж. Лакофф. Питання природи метонімії в різні часи порушували Н. Арутюнова, О. Гапченко, Є. Гінзбург, Л. Кудрявцева, К. Леві-Стросс, О. Тараненко, Дж. Тейлор та ін.

Формулювання мети і завдань статті.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей метафоричних висловлювань та метонімічних перенесень у поезіях Катулла, а також в окресленні їх місця і значення у формуванні індивідуального стилю поета. Мета дослідження зумовила реалізацію таких завдань:

- проаналізувати думки лінгвістів про поняття «метафора» і «метонімія» у контексті когнітивної лінгвістики;
- з'ясувати основні джерела метафоризації та структуру організацію метафор у поезіях Катулла;
- класифікувати метонімію за типом логіко-семантичних зв'язків та визначити її роль при створенні загальної образності творів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У 50-х рр. I ст. до н. е. у Римі виникає літературний гурток неотериків, яких об'єднувало спільні ідеї та конкретна літературна програма. Для їхніх творів були характерні такі риси, як малі жанри (епіграма, елегія, ямб), нова тематика (змальовання інтимних почуттів), аполітизм (уникання політичної теми). Специфічним прийомом неотериків була запозичена в александрійців «ученість», що проявлялась у використанні невідомих міфів та натяків на них, шліфуванні та вдосконаленні мови, у вживанні цитат давніх письменників. З-поміж неотериків саме Катулл виділявся своїм поетичним талантом. Його збірка, що складається зі збережених 116 поезій, демонструє неповторний мовний світ поета та вирізняється потужним емоційно-експресивним забарвленням [1, 7].

Метафору і метонімію як основні тропи образної системи виокремлювали ще античні письменники, зокрема Аристотель, Цицерон, Квінтіліан, невідомий автор трактату «Риторика для Геренія». На їхню думку, саме ці тропи створюють яскраві образи та служать для наочності, уникнення непристойностей, прикраси і возвеличення.

З появою у ХХ ст. когнітивної лінгвістики погляди на природу метафори і метонімії змінилися, зокрема метафори розуміють як «...мовні яви-

ща, можливі саме завдяки тому, що вони закладені у понятійній системі людини. Таким чином, метафоричним є передусім мислення, а мовні метафори – це не більше ніж зовнішня маніфестація цього феномену» [3, 55].

Л. Мацько, вважаючи метафору основним тропом, за стилістичним забарвленням розрізняє стерті метафори, що втратили свою образність, образні загальномовні метафори та образні індивідуально-авторські метафори [5, 332–333]. Ураховуючи структурні і граматичні характеристики метафор, А. Грабова виділяє прості, ускладнені, складні генітивні метафори [4, 225].

Метафоричні висловлення Катулла є основою для створення поетичних образів та слугують джерелом емоційно-оцінного змісту. Метафоричні перенесення пов'язані з «ученою поезією», заснованою на суб'єктивних відчуттях і втаємничених, відомих лише автору знаннях, а також із творчим методом, започаткованим поетом у римській літературі, в основі якого лежить розкриття внутрішнього світу героя через його приватне життя.

Так, кохання як одну з провідних тем поета передано такими метафоричними перенесеннями: *fructus amoris* (55. 19) «плоди кохання»; *dulcis amor gyro devocet aereo* (66. 6) «солодке кохання зводить з повітряних шляхів»; *...mens caeco flagrabat amore* (67.25) «мозок горів сліпою любов'ю».

Почуття суму і болю через втрату брата виражено словами: *a mortis limine restituum* (68. 4) «я відвів від порогу смерті»; *sed totum hoc stadium luctu fraternal mihi mors / abstulit* (68. 19) «та братова смерть із сумом забрала всі мої прагнення»; *tescum una tota est nostra sepulta domus* (68. 22) «тепер з тобою увесь мій дім похований».

Відповідно до принципів когнітивної лінгвістики метафора є відображенням структури людської свідомості. Зокрема, релігійні вірування римлян про невідворотність долі відбито так: *cum te reducet aetas prospera sistet* (64. 237) «що тебе вцілілого повертає щаслива доля»; *missus credens immitti Thesea fato* (64. 245) «вірючи, що Тесеї був загублений жорстокою долею»; *menser fortunae fluctibus ipse* (68. 13) «я сам я потону в хвилях долі»; *talia divino fuderunt carmine fata* (64. 321) «вилували таку долю у божественній пісні». Про душу, сповнену любові й ненависті, можна прочитати так: *mens anxia pervigilat* (68. 8) «втомлена душа не спить»; *...tibi flexanimo mentem perfundat amore* (64. 330) «...наповнивши душу тобі всенеперемагаючою любов'ю»; *abit in quiete molli ravidus furor animi* (63. 38) «у м'якому спокої тоне лютий гнів душі»; *et tristis animi levare curas* (2. 10) «з душі звалились печальні турботи».

Метафора є одним із основних засобів створення психологічного образу юнака Аттиса, якого автор називає «квіткою гімнасії» – *gymnasi flos* (63. 64) і «прикрасою палестри» – *decus olei* (63.64). Прихильне ставлення до молоді поет передає метафорами: «квіти серед веронської молоді» – *flos Veronensum iuvenum* (100. 2) та «знатні юнаки, цвіт юності Аргіву» – *lecti iuvenes, Argivae robora pubis* (64. 4) [1, 12].

Буденні життєві справи й турботи завдяки авторському баченню набувають певної поетичності, напр.: *piger his labante languor oculos spoor operit* (63. 37) «сон лінійний закриває заколиханою втомою очі»; *conscriptum lacrimis epistolam* (68. 2) «написаний сльозами лист»; *omnes surripuit veneres* (86. 6) «красу у всіх забрала»; *iuscundum cum aetas florida ver ageret* (68. 16) «як веселою весною пролітало квітуче життя»; *pestis amicitiae* (78. 6) «пошесть дружби»; *nulla in tam magno est corpora mica salis* (86. 4) «у такому великому тілі нема крихти солі»; *declarant gaudia vultu* (64. 34) «показують радість на обличчі»; *irrita ventosae linquens promissa procellae* (64. 59) «кидаючи на вітер пусті обіцянки»; *taesto profudit pectore voces* (64. 202) «з печальної душі пролила слова»; *non falax attenuate frondatorum arboris umbram* (64. 41) «і секатор садівника не зменшує міні дерев (садівник не обрізає дерева)».

Варто виділити метафоричні висловлення про природу, які сприяють художньому олюдненню довкілля. Зокрема, бог Юпітер задуває у вітрила, створюючи попутний вітер мандрівникам: *Iuppiter simul secundus incidisset in pedem* (4. 21) «Юпітер задував у два кінці вітрил (досл. в обидві рівні ноги, тобто попутний)»; *vesaniente vento* (25. 13) «коли біснується вітер». Емоційно-експресивними є такі авторські метафори: *quae cuncta aerii discernunt irrita venti* (64. 142) «тепер все даремно розвіюють вітри»; *repulitque noctis umbras...* (63. 41) «і прогнав міні ночі...»; *recente terrae sola sanguine maculans* (63. 7) «п'ятнаючи свіжою кров'ю обличчя землі».

Важливу роль у культурі, мові, мисленні, як засвідчують когнітивні дослідження, відіграє **метонімія**. Її розглядають «...як факт не стільки мови, скільки мислення» [3, 55]. Вона вживається в повсякденному спілкуванні та робить комунікацію більш змістовною, осмисленою, пов'язаною з досвідом. У творах Катуллі метонімічні перенесення класифіковано за принципом суміжності та зв'язку між словами. Наприклад:

1. **Зв'язок між автором і його твором.** Творчі доробки за жаргівливий зміст Катулл називає витівками, а за поетичний розмір – ямбами: *teas nugas* (1. 4) «мої витівки»; *in teos iambos* (40. 2) «у моїх ямбах»; *iambos* (36. 5) «ямби», *hendecasyllabi* (42. 1) «ямби», *iambis inmerentibus* (54. 6) «невинні ямби».

Поет дозволяє собі несхвально відгукуватися про таланти сучасників-поетів, зокрема, називаючи ім'ям авторів їхні поетичні твори: *Caesios, Aquinos, / Suffenim, omnia colligat venena*. (14. 18–19) «і Целіів. Аквінів, Суффенів, увесь яд зберу»; *nefaria scripta Sesti* (44. 18) «нечестиві записи Сестія»; *at Volusi annals Paduat morientur ad ipsam* (95. 7) «але анали Волюзія в самій Падуї поздихають»; *taestius lacrimis Simonideis* (38. 8) «всіх Симонідівських сліз красномовних»; *cur me tot male perderes poetis* (14. 5) «навіщо ти мені набрав поганих тут поетів»; *milia cum interea quingenta Hortensius uno...* (95. 3) «п'ятсот тисяч між тям Гортензієм одним...»

2. **Зв'язок між богом і сферою його діяльності.** Цей вид перенесення базується на знаннях про богів та їхню діяльність. Описуючи красу Лесбії, автор порівнює її з Венерою: *Tum omnibus una omnis sur-*

ripuit Veneres (86. 6) «вона одна у всіх забрала Венеру». Бажаючи приховати якийсь факт, згадає бога мовчання Гарпократа: *Uxorem et patruum reddidit Arpocratem* (74. 3–4) «гарненько намняв саму дружину дядька і дядька передав Гарпократу»; *Corneli, et factum te esse puta Arpocratem* (102. 4) «Корнелію, по факту вважай, що я Гарпократ».

На позначення шлюбу вжито ім'я бога Гіменей: *Qua rex tempestate novo auctus hymenaeo* (66. 11) «у той час цар, задоволений новим гіменеєм»; *Tum Thetis humanos non despexit hymenaeos* (64. 20) «тут і Фетіда не погидувала людським шлюбом».

У епілії «Аттіс» стомлений герой разом зі свитою пішли відпочивати голодними: *nitio e labore somnum capiunt sine Cerere* (63. 36) «втомлені лягли спати без Церери». Хвилі Нептуна означають море: *liquidas Neptuni per undas* (64. 20) «на вологих хвилях Нептуна». Рідна домівка після мандрів постає в образі ларів, дрібних божеств, що охороняють будинок: *ac peregrine / labore fessi venimus larem ad nostrum* (31. 9) «і мандрівника втомленого працею, ми йдемо до наших ларів» (додому).

3. **Зв'язок між предметом і матеріалом.** Так, галера перед будівництвом була «густим лісом» *fuit comata silva* (4. 11), а кораблі названі сосною, з якої вони зроблені: *Peliaco quondam prognatae vertice pinus / Dicuntur liquidas Neptuni nasse per undas* (64. 1–2) «на вершині Пелейській народженні колись сосни / Пливли, як кажуть, по вологих хвилях Нептуна».

Лексема «вино» підкреслює як смакові властивості напою, напр.: *Inger mi calices amariores* (27. 2) «хлюпни мені у чашу гіркоту», так і винний матеріал, напр.: *Ebrioso acino ebriosioris* (27. 4) «п'янкої ягоди п'янішого».

Метонімічні перенесення торкнулися й побутових речей, зокрема посуду (...*fulgenti splendent auro et argento* (64. 44) «блискучі сяють золотом і сріблом»; *Quam iuscunda mihi tintera libet onyx* (66. 82) «доки для мене приємний дарунок зробить онікс» (тобто алебастровий посуд для благовоній); грецького музичного інструменту тимпану, виготовленого з волової шкіри (*Quatiensque terga tauri teneris cava digitis* (63. 10) «до рук узяв тимпан» (досл. круг волової шкіри).

Лексему «залізо» вжито у значенні «меч»: *Troiu genum infest prosternit corpora ferro* (64. 355) «так покосить він (Ахілл) тіла Троянців ворожим мечем»; *Quae, velut ancipiti succumbens victim ferro...* (64. 369) «а вона (Аріадна), ніби жертва, убита двостороннім мечем». А також у значенні «ножиці», що Береніка ними відрізала собі волосся: *Sed qui se ferro postulet esse parem?* (66. 42) «Але хто проти заліза бажає боротися?»; *Quid facient crines, cum ferro talia cedant?* (66. 47) «Як вистоять локони, коли залізу так підкоряються?»

Лексема «камінь» на основі метонімічного перенесення заміщує «ніж»: *devolsit illi acuto sibi pondera silice* (63. 5) «оскопив себе гострим ножем» (досл. каменем).

4. **Зв'язок між місцем і людьми, що перебувають у цьому місці.** У вірші-інвективі проти Мамури Катулл вживає назви територій замість людей,

що на ній проживають: *Mamurram habere quod Comata Gallia / Habebat uncti et ultima Britannia?* (29. 3–4) «Що у Мамури те, чим раніше володіла патлата Галія і віддалена Британія?»; *Nunc Galliae timetur et Britanniae* (29. 20) «Тому боялися Галії і Британії».

5. **Зв'язок між предметом і його ознакою.** Автор вимагає в юнака Фала, що має звичку красти, повернути йому сетабські хустини та тинські узори, тобто розмальовані, розписані чи вишиті речі – хустини, килими, розписані книги і навіть ножі: *Sudariumque Saetabum catagraphosque Thypos* (25. 7) «Сетабські хустини і Тинські узори».

У шлюбній пісні, написаній за грецькими традиціями, юнаки та дівчата змагаються у хоровому співі. Хор юнаків визнає, що отримати перемогу – пальму – буде досить важко: *Non facilis nobis, aequales, palma parata est.* (62. 11) «Не легко нам, товариші, дістанеться пальма».

6. **Зв'язок між вмістом і предметом, що його вміщує.** Велика кількість різноманітної їжі на весіллі передається словосполученням «багатий стіл»: *Surgere iam tempus, iam pinguis linquere mensas* (62. 3) «Вже час вставати, полишати багатий стіл».

7. **Абстрактні іменники замість конкретних.** Словосполучення «жарти і вино» в одному випадку означає поетичний твір легкого характеру, написаний у нетверезому стані: *Reddens mutual per iocum atque vinum.* (50. 6) «Відповідаючи на жарти і вино». В іншому – вказує на бенкет з великою кількістю вина: *Marrucine Asini, manu sinistra / non*

belle uteris: in ioco atque vino / tollis linthea neglegentiorum. (12. 3) «Азине Маруцію, ти з лівої руки / чиниш недобре: серед вина та сміху крадеш ручники у необачних».

Класифікація метонімії засвідчує, що цей мовно-виражальний засіб виконує функцію передачі додаткової інформації, а також сприяє опису конкретного через абстрактні поняття.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У результаті нашого дослідження виявлено, що метафора і метонімія є не лише стилістичними прийомами мови, а надзвичайно зручними креативними засобами, які активно формують ідіостиль Катулла. Метафоричні висловлення передають душевні почуття і переживання автора, міфологічні уявлення та спостереження римлян, їхнє світобачення та культурні цінності. Метонімічні перенесення уможливають досягти інформативної економії при змалюванні об'єкта, створюють спільні для автора і читача асоціації. Метонімія в поетичному тексті Катулла не лише створює поетичні образи, а й вказує на високу обізнаність античного лірика з історією, географією, міфологією та літературним процесом I ст. до н. е. Наявність метафори і метонімії в поетичних текстах зумовлена тематикою, започаткованою Катуллом, прагненням дотримуватися засад «ученого стилю». У перспективі дослідження ми вбачаємо вивчення й інших образних засобів у поезії Катулла, що сприятиме глибшому розумінню та розкриттю оригінальності його творчого доробку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борбенчук І. М. Виразальні засоби латинської поетичної мови у творчості Катулла : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. М. Борбенчук. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. – 18 с.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
3. Гапченко О. Когнітивні аспекти метонімії / Олена Гапченко // Українське мовознавство. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2016. – Вип. 1 (46). – С. 53–65.
4. Грабова А. Структурно-семантичні особливості генитивних метафор в ідіостилі Ліни Костенко / А. Грабова // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – Вип. 21. – Т. II (191). – С. 224–228.
5. Мацько Л. І. Стилістика української мови : [підруч.] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

C. Valerii Catulli Carmina. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. A. B. Mynors. Oxonii e typographeo clarendoniano. – New York : Oxford University Press, 1958. – 113 s.